

УДК 167.7:[005.336.2+347.63+343.62-053.2]

Ольга Байдарова, канд. психол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
Поліна Кликова, магістр
МГО "Міжнародний центр розвитку і лідерства", Київ

МОДЕЛЬ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРИЙОМНИХ БАТЬКІВ ТА БАТЬКІВ-ВИХОВАТЕЛІВ В ОПІЦІ НАД ДІТЬМИ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ НАСИЛЬСТВА

У статті представлені результати емпіричного дослідження моделі компетентності прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми, які зазнали насильства. Дана модель складається із двох блоків, що описують здатність прийомних батьків реагувати на прояви наслідків насильства та здатність створювати компенсуюче середовище для дитини через конкретно сформовані знання, розуміння і навички.

Ключові слова: підготовка прийомних батьків, компетентність прийомних батьків, насильство над дітьми, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, у сімейних формах влаштування.

Компетентнісний підхід до навчання вже утвердився як запорука якісної фахової підготовки у західних країнах світу. Прийомне батьківство та виконання функцій опіки тим більше вимагають саме такого підходу у навчанні. Адже коли йдеться про підготовку та підвищення кваліфікації прийомних батьків, то порушується питання здатності захищати права дітей, а без змістовно обґрунтованої моделі того, якими знаннями та навиками мають володіти прийомні батьки, неможливе забезпечення кращих інтересів дитини.

Захист прав дітей активно розглядається світовою спільнотою на міжнародному рівні. Для захисту дітей від зневаги, насильства та експлуатації прийнято низку міжнародних та державних нормативно-правових актів: Конвенція ООН про права дитини (ратифікована Україною 27 лютого 1991 року, діє з 27 вересня 1991 року), Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (підписана Україною в 2007 році), Сімейний кодекс України, Закон України "Про охорону дитинства", Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" тощо.

Діти, позбавлені батьківського піклування, часто зазнають насильства у сім'ях, що і стає причиною їх розлуки із біологічними батьками. Крім того, відповідно до даних, наданих у Доповіді про насильство щодо дітей у світі, опублікованих ООН, у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, поширено вчиняється насильство стосовно дітей з боку працівників закладів та/або інших дітей [4]. Такі ж відомості підтверджені дослідженням, проведеним Українським інститутом соціальних досліджень ім. О.О. Яременка на замовлення Фонду Рената Ахметова "Розвиток України", в рамках якого було проведено опитування випускників інтернатних закладів [9].

Окремими заходами із захисту інтересів дітей виступає влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сімейні форми опіки [6]. Відповідно до Положення КМУ про прийомну сім'ю, інститут прийомної сім'ї був запроваджений в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, з метою забезпечити належні умови для зростання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [2, 3].

Розвиток прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в Україні породжує актуальність вдосконалення підготовки осіб, які виявили бажання взяти дитину під опіку. Окрім попередньої підготовки потенційних кандидатів до створення прийомних сімей, важливий розвиток компетентності батьків, які вже виховують прийомних дітей [7, 8].

Програми з підвищення компетентності прийомних батьків та батьків-вихователів мають будуватись на відповідній моделі компетентності, яка наразі не впроваджена. Враховуючи актуальність проблеми пережитого прийомними дітьми насильства [4, 5, 6], – а особливо те, що симптоми, якими описуються наслідки насильства, тісно пов'язані із тими причинами, які називаються прийомними батьками як проблеми у вихован-

ні прийнятих під опіку дітей або навіть як причини відмови від опіки і повернення дитини до інтернатного закладу – розробку моделі компетентності починаємо із компетенцій, пов'язаних із темою насильства над дітьми. Тому метою даної статті є описати модель компетентності прийомних батьків та батьків вихователів в опіці над дітьми, які зазнали насильства.

Щоб розробити модель компетентності прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми, які зазнавали насильства, нами спочатку було проведено дослідження [1] з метою сформулювати саме поняття "компетентність прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування". За результатами попереднього дослідження, компетентність прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, – це розуміння батьками своєї позиції щодо дитини, а також комплекс знань, умінь і навичок, що спрямовані на подолання наслідків пережитих дитиною травм, забезпечення створення реабілітаційного середовища та профілактику вторинної травматизації дитини. Отримані результати лягли в основу розробки самої моделі зазначеної компетентності.

Щоб створити модель компетентності прийомних батьків в опіці над дитиною, яка зазнала насильства, використовуємо підхід до створення моделей компетентності, розроблений в Інституті соціальних послуг штату Огайо, США (Institute for Human Services), під керівництвом Дж. Райкуса та Р. Гюзом[12].

Маючи на меті покращити послуги у сфері захисту дітей, Інститутом соціальних послуг було розроблено моделі компетентності для фахівців та керівництва у соціальній сфері, а також для прийомних батьків, опікунів та усиновлювачів. За цим підходом, компетентність передбачає володіння конкретними компетенціями, тобто знаннями і навиками, що необхідні для виконання своїх робочих завдань на найкращому рівні, на рівні "кращих практик". В свою чергу ці моделі компетентності стають основою для розробки і впровадження навчальних тренінгів з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців [12].

Оволодіння компетенціями відбувається порівнювано [11]. Спочатку передбачається усвідомлення. Компетенція "усвідомлювати" означає наявність базових уявлень про певне явище, володіння мінімальними фактами та визнання актуальності відповідної теми. Така компетенція є базовою для оволодіння, адже якщо людина проходитиме навчання навикам без усвідомлення, то тоді неможливе прийняття факту того, що проблема існує.

На другому рівні навчання формуються знання та розуміння. Компетенція "знати" означає, що фахівець володіє необхідними фактами, теоріями та концепціями. Компетенція "розуміти" тісно пов'язана із тим, наскільки людина не лише може розказати певні факти та теорії, але й може ними оперувати (пояснювати складні явища, протиріччя). Розуміння тісно пов'язане із критичним мисленням.

Навчання компетенції "вміти" на третьому рівні навчання пов'язується із знанням стратегій (способів), як діяти за певних ситуацій. На четвертому рівні у формуванні компетентності компетенція "вміти" є безпосереднім оволодінням навиком.

Щоб структурувати компетентність за рівнями навчання, модель компетентності будується наступним чином. Визначається тема, пов'язана із робочою діяльністю фахівців, прийомних батьків. В нашому випадку, темою дослідження компетентності стала здатність до опіки над дитиною, яка зазнавала насильства (ця тема була винесена на фокус-групу із фахівцями служб у справах дітей) [1]. Потім визначаються блоки "здатності", які розкривають обрану тему. Відтак було виявлено чотири здатності у структурі компетентності прийомних батьків в опіці над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, а саме здатність виявляти та належним чином діяти щодо: 1) особистісних проявів дитини; 2) проявів травматизації; 3) необхідності компенсації (створення простору і відносин з дитиною, які були б превентивними щодо негативних проявів травматизації, недопущення повторення попередніх ситуацій та повторної травматизації); 4) суперечності позицій "батьківство-робота" [1].

З визначених компонентів другий і третій відповідають тематиці опіки прийомними батьками над дітьми, які зазнали насильства. Ці компоненти були переформульовані у відповідні здатності: здатність реагувати на прояви наслідків насильства та здатність створити компенсуюче середовище.

Такі здатності, відповідно до підходу створення моделей компетентності, впровадженого Інститутом соціальних послуг штату Огайо [11], розкриваються через комплекс відповідних усвідомлень, знань, розуміння та навичок (які йменуються компетенціями). Аналіз результатів попереднього дослідження дозволив нам визначити два блоки здатностей, які на теоретичному рівні були прописані у конкретних компетенціях.

Розроблену модель компетентності було емпірично перевірено на предмет того, чи всі включені до неї компетенції дійсно потрібні прийомним батькам, а також чи всі компетенції, важливі для ефективної опіки над дитиною, яка зазнала насильства, було включено у модель компетентності прийомних батьків в опіці над дитиною, яка зазнала насильства.

З метою апробувати теоретичну модель компетентності прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми, які зазнавали насильства, було проведено анкетування фахівців, які працюють із дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, та/або прийомними батьками. Для аналізу відповідей респондентів на відкриті питання анкети було використано контент-аналіз.

Задачами анкетування було: 1) підтвердити чи спростувати компетенції, які увійшли до теоретичної моделі компетентності, 2) доповнити блоки компетенцій, які увійшли до теоретичної моделі компетентності, компетенціями, яких не було описано в теоретичній моделі, 3) доповнити модель компетентності новими блоками компетенцій, що описують компетентність прийомних батьків в опіці над дітьми, які зазнали насильства, яких не було зазначено у теоретичній моделі.

В опитуванні взяли участь 19 респондентів, кожен з яких має досвід роботи із дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, і прийомними батьками, працюючи у державній чи недержавній організації. Відповідаючи на питання-фільтри анкети, двоє з опитуваних виявили неознаність у тематичі насильства над дітьми, відтак їхні відповіді не були включені в аналіз.

Таким чином, вибірку склали 17 респондентів. З їх числа 9 є працівниками державних організацій, а саме – центрів соціальних служб (Київського міського центру

соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та Києво-Святошинського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді); 8 респондентів є працівниками недержавних організацій відповідного спрямування (спеціалісти Центру допомоги дітям "Місто щасливих дітей" та залучені тренери МГО "Міжнародний центр розвитку і лідерства"), які мають відповідний стаж роботи із дітьми-сиротами та прийомними батьками. Тобто, респонденти приблизно в рівному співвідношенні представляють державні та недержавні організації – 47 % та 53 %. Середній стаж роботи респондентів у роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, складає шість років. Деякі респонденти додатково працювали із випускниками інтернатних закладів, проводять або проводили підготовку прийомних батьків, та/або супроводжує прийомні сім'ї.

За результатами оцінки респондентами теоретичної моделі компетентності, жодна з компетенцій не була спростована. За умови створення анкети передбачалося, що компетенції, які наберуть до двох третин можливих балів, будуть переглянуті як можливі додаткові, але не основні компетенції у моделі компетентності прийомних батьків в опіці над дітьми, які зазнали насильства. Натомість кожна з компетенцій набрала 31 і більше балів з 34-х можливих. Таким чином, всі компетенції, визначені в теоретичній моделі компетентності, підтверджено.

Для того, щоб доповнити блоки компетенцій, які увійшли до теоретичної моделі компетентності, компетенціями, яких не було в ній передбачено, ми проаналізували відповіді респондентів на відкриті питання, зокрема, пропозиції респондентів щодо того, що прийомні батьки мають усвідомлювати, знати, розуміти і вміти, аби ефективно опікуватись дитиною, яка зазнавала насильства.

Емпіричний матеріал, зібраний на даному етапі дослідження, суттєво доповнив наші теоретичні напрацювання, і тому вартують окремої уваги.

Відповіді-пропозиції респондентів оброблялись із застосуванням контент-аналізу. Було виокремлено групи ідей за такими категоріями:

- Контент "а" відображав компетенції прийомних батьків стосовно реагування на прояви наслідків пережитого дитиною насильства, що вже були сформульовані у теоретичній моделі.

- Контент "b" відображав компетенції прийомних батьків стосовно створення компенсуючого середовища, що також вже містились у теоретичній моделі.

- Контентом "с" ми позначили компетенції стосовно дисциплінування дитини, яка зазнавала насильства та нехтування її потребами.

- Контент "d" відобразив компетенції стосовно готовності звернутися по допомогу з питань виховання дитини до фахівців.

- Контент "е" об'єднав компетенції стосовно формування прихильності у дитини, значення прихильності для довірливих стосунків у подоланні наслідків травми.

- Контентом "f" ми позначили компетенції стосовно профілактики професійного вигорання прийомних батьків.

- Компетенції стосовно вдосконалення прийомними батьками своїх знань і навичок ми закодували як контент "g".

Зазначені контенти були згадані щонайменше третьою респондентів.

Всі компетенції, які було сформульовано за результатами дослідження, вписуються у попередньо визначені блоки структури компетентності прийомних батьків в опіці над дітьми, які зазнали насильства, тому нових блоків у структурі компетентності не створено. Водночас, рівневий підхід у формуванні компетентності дозволив розширити уявлення про конкретні компетенції, які відображають здатність прийомних батьків та бать-

ків-вихователів до виховання та спільного проживання із дитиною, яка зазнала насильства.

Відтак, повна модель компетентності прийомних батьків в опіці над дітьми, які зазнали насильства, є такою:

I. Здатність реагувати на прояви наслідків насильства.

Усвідомлювати, що дитина зазнала нехтування своїми потребами.

Усвідомлювати, що дитина з високою ймовірністю зазнала психологічного, фізичного та/чи сексуального насильства.

Усвідомлювати, що моделі поведінки дитини, які сформувалися за попередніх умов життя, проявляються за ситуацій, які нагадують попередні.

Знати ознаки насильства над дітьми.

Знати вплив насильства на розвиток дитини.

Розуміти як пережите насильство впливає на поведінку дитини та її взаємодію з оточуючими.

Розуміти особливості дисциплінування дитини, яка зазнавала насильства та нехтування її потребами.

Вміти реагувати на поведінку дитини таким чином, щоб не завдати їй повторної травми.

Вміти розпізнавати ситуації, коли потрібно звернутися по фахову допомогу, та знати, де її можна отримати.

II. Здатність до створення компенсуючого середовища.

Усвідомлювати важливість створення безпечного середовища для надання дитині нового, позитивного, досвіду проживання в сім'ї та встановлення стосунків з оточуючими.

Знати історію дитини та розуміти її важливість у прогнозуванні факторів, які провокуватимуть проблемну поведінку дитини (прояви травми).

Знати про формування прихильності у дитини та розуміти значення довірливих стосунків у подоланні наслідків травми.

Вміти визначати сильні сторони дитини та використовувати їх як елемент "зцілення".

Отже, на основі теоретичного аналізу та емпіричного дослідження, було розроблено модель компетентності прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми, які зазнавали насильства. Дана модель, на нашу думку, може і має застосовуватись у розробці програм, спрямованих на підготовку кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі (на рівні усвідомлення та базових знань), а також у програмах підвищення їх кваліфікації (на рівні формування поглиблених знань і навичок). Застосування емпірично обґрунтованої моделі компетентності дозволить навчати прийомних батьків та батьків-вихователів тим аспектам виховання та проживання із взятотою під опіку дитини, які забезпечують

оптимальне функціонування прийомної сім'ї, а також забезпечить дотримання прав та інтересів дитини.

Перспективами подальшого дослідження вважаємо розробку повної моделі компетентності прийомних батьків та батьків-вихователів в опіці над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, що охоплює й інші, окрім пережитого насильства, питання у вихованні взятотою під опіку дитини. Крім того, поглиблюючись у тематику захисту дітей від жорстокого поводження, ми вбачаємо актуальність у розробці альтернативної моделі компетентності у роботі із дітьми, які постраждали від насильства, для соціальних працівників та інших фахівців, які за специфікою своєї робочої діяльності працюють із цією категорією дітей.

Список використаних джерел

1. Байдарова О.О. Поняття компетентності прийомних батьків і батьків-вихователів в опіці над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування / Байдарова О.О., Кликова П.І. // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАНП України. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – Том 7. Екологічна психологія. – Випуск 35. – С. 6–14.
2. Бевз Г. Приймона сім'я в Україні / Г. Бевз // Розвиток інституту прийомної сім'ї: огляд міжнародного та національного досвіду. Вісник представництва Every child в Україні. – 2003. – Вип. 1. – С. 3–8.
3. Деінституціалізація та трансформація послуг для дітей. – К.: Видавничий дім "Калита", 2009. – 193 с.
4. Доповідь про насильство щодо дітей у Світі – Unicef [Електронний ресурс] / Опубліковано Організацією Об'єднаних Націй Дослідження Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей. – 365 с. – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/world-report_Ukr.indd.pdf
5. Защита детей от жестокого обращения / под ред. Е. Н. Волковой. – СПб.: Питер, 2007. – 257 с.
6. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / [О.В. Безпалько, Л.П. Гурковська, Т.В. Журавель та ін.] / За ред. Звереві І.Д., Петрович Ж.В. – К.: Видавничий дім "КАЛИТА", 2010. – 376 с.
7. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо підготовки прийомних батьків / [Н.М. Комарова, Л.С. Волинець, Н.В. Салабай та ін.] – К.: Студцентр. – 1998. – 128 с.
8. Методичні рекомендації щодо навчання прийомних батьків, соціальних працівників, національних та регіональних тренерів / Н.М. Комарова, І.В. Пеша; Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді, Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 168 с.
9. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевих свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Волинець Л.С., Гурковська Л.П., Савчук І.В. – К.: ТОВ "К.І.С.", 2011. – 132 с.
10. Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів: навчально-методичний посібник / [Бондаренко Т.В., Гришко А.А., Журавель Т.В., Зверева І.Д. та ін.]; за заг. ред. І.Д. Звереві. – К.: Версо, 2011. – 604 с.
11. Rycus J. Levels of learning: sequencing learning interventions [Електронний ресурс] / Judith S. Rycus, Ronald C. Hughes // Columbus, OH: Institut efor Human Services. – 2001. – 10 p. – Режим доступу: <http://www.ihs-TRAINet.com/TRAINet/resources.htm>
12. Rycus J. What is competency-based in-service training [Електронний ресурс] / Judith S. Rycus, Ronald C. Hughes // Columbus, OH: Institute for Human Services. – 2000. – 14 p. – Режим доступу: <http://www.ihs-TRAINet.com/TRAINet/resources.htm>

Надійшла до редколегії 20.11.15

Ольга Байдарова, канд. психол. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

Полина Кликова, магистр,

МОО "Международный центр развития и лидерства", Киев

МОДЕЛЬ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЗАМЕЩАЮЩИХ РОДИТЕЛЕЙ В ОПЕКЕ НАД ДЕТЬМИ, ПЕРЕЖИВШИМИ НАСИЛИЕ

В статье представлены результаты эмпирического исследования модели компетентности замещающих родителей в опеке над детьми, которые пережили насилие. Данная модель состоит из двух блоков, в которых описываются способность замещающих родителей реагировать на проявления последствий насилия и способность создавать для ребёнка компенсирующую среду благодаря конкретным сформированным знаниям, пониманию и навыкам.

Ключевые слова: подготовка замещающих родителей, компетентность замещающих родителей, насилие над детьми, дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей, в семейных формах устройства.

Olga Baydarova, PhD, assist.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv;

Polina Klikova, master

ICC "International Centre for development and leadership", Kyiv

A COMPETENCY MODEL FOR FOSTER PARENTS IN CARING ABUSED CHILDREN

In the article, results of empirical research of the competency model for foster parents in caring abused children are presented. This model includes two topics, such as the ability to respond to the consequences of child abuse and neglect, and the ability to create healing environment for children through specific knowledge, understanding and skills.

Keywords: foster parent pre-service and in-service training, development of competency-based model, child abuse and neglect, orphans and children deprived of parental care placement into foster care.